

SSCB İLİMLER AKADEMİSİNDE TÜRK HALKLARI TARİHİ ARAŞTIRMALARINA DAİR*

S.G. KLYAŞTORNIY

V.A. ROMODİN

Sibirya, Merkezi Asya ve Orta Asya'da yaşayan Türk halklarının tarihini inceleme çalışmalarının temelleri XIX. yüzyılın 20. ve 80. yılları arasında atılmıştır. Yazılı kaynakların ışığında, nümizmatik ilminden yararlanmak suretiyle meydana gelen gelişmelere paralel olarak coğrafya ilminin gelişmesi ve bu ilim dalının ulaşmış olduğu kazanım (etnoğrafyadan da faydalanılarak) o zamana kadar bölük pörçük olan tarihî bilgilerin benzer yorumlarından hareketle bu bilgilerin eleştirel bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirilmelerine ve genelleştirilmelerine imkan sağlamıştır (H. Fren, N.Y. Biçurin, B.A. Dorn, B.B. Grigorev, B.B. Velyaminov-Zernov, V.G. Tizenguzen gibi ilim adamlarının çalışmaları vb.). Geçtiğimiz yüzyılın sonlarına kadar araştırmacıların büyük bir çoğunluğu, dikkatlerini XIII. ve XVIII. yüzyıllar arasındaki tarihî süreç üzerinde yoğunlaştırmıştır. Fakat, V.V. Radloff ve kısmen de olsa N.A. Aristov ise eski Türk yazıtlarını, arkeolojik materyalleri, etnoğrafik verileri ve Türk dillerini karşılaştıran ilmi araştırmaların sonuçlarını kullanarak Türk halklarının eski tarihinin farklı yönlerini aydınlatma denemelerinde bulunmuşlardır.

XIX. yüzyılın sonunda V.V. Bartold'un çalışmaları ise yukarıda bahsini ettiğimiz bölgelerde yaşayan Türk halklarının Rus devriminden önceki tarihini sonuçlandırarak devrimden sonraki Sovyet tarihçiliğinin başlangıcını oluşturmaktadır².

Bartold'un hayatı boyunca yapmış olduğu ilmi çalışmalar, doğrudan doğruya Sovyet Şarkiyatçılığının ve Eski Rus şarkiyatçılığının en iyi taraflarını birleştirmektedir. Bu yüzden V. V. Bartold'un Türkoloji alanında yapmış olduğu çalışmaların üzerinde daha ayrıntılı olarak durmalıyız.

Bartold'un Türk halklarının tarihini yoğun bir biçimde araştırma faaliyetlerini iki döneme ayırabiliriz. Bunlar 1892-1899 ve 1925-1930 yılları arasındadır.

Bu çalışmalarının ilk etabı olarak ele aldığımız 1892 ve 1899 yılları arasında müellif, "Oğuz Destanının Oluşma Süreci ve Özellikleri", "Alfabeti çözülerek o yıllarda yeni okunan Orhun yazıtlarının Tarihî Önemi" ve "Karahanlı Tarihi" konularında çalışmıştır. XX. Yüzyılın ilk yirmi senesinde o zamana kadar sayısı çok az olan Türkolojiye dair şahsî çalışmalarında meşgul olduğu konuların dışına nadir olarak çıkan Bartold, bu çalışmalarının bilgi boyutunu derinleştirmiş ve zenginleştirmiştir.

İçinde bulunduğumuz yüzyılın 20'li yıllarında Bartold tarafından yapılan ilmi araştırmalar, o zamana kadar Türk halklarının tarihini konu alan çalışmalardan hem

* *Tyurkologičeskiy Sbornik*, 1970, s. 148-162.

¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. V.V. Bartold, *İstoriya İzüçeniya Vostoka v Yevrope i Rossii*, izd (yayın) 2, Leningrad., 1925; O.E. Livitova, B.V. Portugal, *Vostokovodeniye v İzdanniyah Akademii Nauk*, 1726-1917. Bibliografiya, Moskva., 1966.

² V.V. Bartold'un Türk halkları tarihine dair çalışmaları yeniden yayımlanmıştır. Bkz. V.V. Bartold, *Soçineniya*, Cilt V, Moskva., 1968. V.V. Bartold'un Türkoloji ile alakalı yapmış olduğu çalışmaların bazıları önceki ciltlere girmiştir (özellikle ikinci cilde) (Bölüm: 1-2, Moskva., 1963-64).

genişlik ve hem de kronolojik derinlik bakımından ayrılıyorlardı. Bahsini ettiğimiz bu ilmi araştırmalarda araştırmacının bilgisi ve tecrübesi, Türk halklarının tarihine dair çeşitli kaynaklar üzerinde otuz seneyi aşkın bir süre içerisinde yapmış olduğu çalışmaların sonuçları ve bu kaynaklardan elde ettiği bilgilerin ilmi yansımaları; Bartold'un yukarıda kısaca değindiğimiz yıllardaki çalışmalarına yansımıştır. Neticede Bartold'un bu çalışmalarında çeşitli tarihî olguların -bu olgular tarihî olaylardan hareketle genel bir yargıya varmak için zaruri elementleri oluşturuyordu- çok taraflı olarak değerlendirilerek belli sonuçlara ulaşılmaya çalışıldığı ve bu derin ilmi araştırmaların sonuçlarının sentezleştigi görülmektedir.

Türk tarihini belli bir tasnife tabii tutarak genelleştiren V.V. Bartold, bu çalışmalarında ele almış olduğu konuların çok çeşitli olmasına rağmen yine de kendisinin uzmanlaşmış olduğu konular, bu çeşitli konular arasında önemini yitirmemiş ve bambaşka bir şekilde ifade edilerek aksine daha da aydınlatılmıştır: Araştırma sürecinde ortaya çıkan her konuyu incelemekte gösterdiği titizliği, kaynakları eleştirel bir bakış açısının süzgecinden geçirerek titiz bir şekilde değerlendirmesi ve geniş bir şekilde tam manasıyla kullanılabilmesi için gösterdiği gayreti V.V. Bartold'un geçerliliklerini günümüzde de koruyan çalışmalarının ilmi açıdan yüksek seviyede olmasına, hatta bu çalışmaların, yeni kaynakların ve malzemelerin hızlı bir şekilde birikmesiyle daha mütevazı bilim kapsamına sahip olan alimlerin benzer çalışmalarına rağmen değerlerinden hiçbir şey kaybetmeden diğer çalışmaları sadece tarihin birer konusu haline sokmalarına neden olmuştur.

V.V. Bartold'un XX. yüzyılın ortalarına kadar bir şekilde genelleştirilen ve belli bir birikime ulaşan Türkoloji ile alakalı konulara ilgisi, Türkistan bölgesini hemen her açıdan sarsan ve neticede büyük bir sosyal değişime neden olan 17 Ekim devrimi ile doğrudan doğruya bağlıdır.

Sivil savaş biter bitmez Türkistan'da başlayan kültürel alandaki değişimler ve bu değişimlere paralel olarak meydana gelen ulusal inşaat, Rus İmparatorluğu sınırları içerisindeki Orta Asya'nın çehresini ve sosyal yapısını da hızlı bir şekilde değiştiriyordu.

Kuşkusuz Orta Asya'da yaşayan halkların tarihini ve kültürel geçmişini en başından araştırarak yeniden oluşturmak için senelerini veren ilim adamı, Türk halklarının tarihi ile alakalı ilerde yapılacak olan araştırmalara da belli bir temel getirmiş ve son derece önemli bir görev üstlenmiştir.

Şunu da göz önünde bulundurulmalı ki V.V. Bartold'un Orta Asya halklarının gelecekle ilgili hakkında yapmış olduğu tahminler ve bu ilim adamı tarafından devrim öncesi çalışmalarında ve mektuplarında bu halkların geçmişini öğrenmek için ve şimdiki durumlarının iyileştirilmesi için gerekli olan tedbirlere dair düşünceler; Rus aydınlar arasında yaygın olan hümanizm fikirleri kapsamında çıkmamıştır.

Fakat Bartold, 17 Ekim devriminden sonraki süreçte meydana gelen değişimlerin tamamını anlamakta ve kabul etmekte zorluk çekmiştir. Bütün bunlara rağmen vatanına hizmet etmek amacıyla üzerinde taşımış olduğu görev ve sorumlulukları bir an için bile unutmayan Bartold, Ekim Devriminden sonra karşısına çıkan problemlere rağmen ilim alemine hizmet etme yolundan çıkmayı bir an için bile aklından geçirmemiştir.

Orta Asya'da 17 Ekim devriminin meydana gelme sürecinde oluşan nazik dengeler, özellikle 1924 yılında bu coğrafyada meydana gelen yeni bölgesel oluşumlar ve çizilen sınırların oluşma sürecinde giderek güçlenen millî tarih ve millî kültür bilincine olan ilgisi, V.V. Bartold'un yapmış olduğu çalışmalarda hevesini daha da artırıyordu. Netice itibarıyla, Orta Asya halklarının ve bunların içinde özellikle Türkî Dilli halkların tarihinin araştırılması, bu halkların geçmişi ile alakalı mühim sorulara

verilmesi gereken ve âciliyet taşıyan cevapların kültürleri ve ulusları belirleme aşamasının zaruri bir parçası olduğu gerçeği bütün açıklığı ile anlaşılmıştır.

Bartold, 1924 yılından sonra seriler halinde yayımlanmış olduğu makalelerinde Orta Asya'da yaşayan halkların tarihini konu almıştır. Bu makalelerinde Orta Asya halklarını ayrı ayrı inceleyen ilim adamı, bununla beraber bu çalışmalarda Kırgızları ve Türkmenleri de incelemiştir. Neticede bu halkları, siyasî tarihleri açısından inceleyen Bartold, bu halkların kültürel ve etnik tarihlerini de tesadüfi olmayan bir bakış açısıyla makalelerinde irdelemiş ve bu makaleler bazı Orta Asya Cumhuriyetleri'nin tarihlerini konu alan çalışmaların temelini oluşturmuştur.

Fakat, 1926 yılına geldiğimizde Bartold'un hedeflerini sadece seri makalelerle sınırlamadığını görüyoruz. Türk dillerinde konuşan halkların zor bir oluşum sürecinden geçen tarihlerini araştırarak ki-O tarihlerde dil olarak akrabalık özellikleri taşısa da bahsini ettiğimiz bu halklar iki asırlık uzun bir dönemden beri gerek sosyal gerek iktisadî gerekse kültürel açıdan kendi kendilerinin yollarını ayırmışlardı- ilim aleminin bu konuda varmış olduğu birikimlere meşru temellere dayanan ilmî çalışmalarıyla yüksek bir ivme kazandıran Bartold'un bu araştırmalarının sonuçları Dvenadtsat *Lektsiy po İstorii Turetskih Narodov Sredney Azii* "Orta Asya Türk Halkları Tarihinin 12 Dersi" adlı eserine de yansımıştır.

Bartold'un seneler süren bir birikimin neticesinde yazmış olduğu *Orta Asya Türk Halkları Tarihinin 12 Dersi* adlı eseri 1927 yılında Türkçe, 1935 yılında ise Almanca'ya çevrilerek neşredilmiştir. Fakat, 1890 yılının sonlarından başlayarak 1900 yılının başlarına kadar Kayön, Aristov ve Şavan'ın yapmış olduğu çalışmaları konu alan eleştiri makalelerinde ve *Orta Asya Türk Halkları Tarihinin 12 Dersi* adlı kitabında ele aldığı meselelerde kendisinin de araştırma yapmak niyetinde olduğunu ifade eden Bartold'un çok önceleri merak duyduğu bu alanda çalışma imkanının doğması ancak yıllar sonra, kaynakların çoğalması ve ilmî araştırmaların derinleşmesi neticesinde mümkün olmuştur.

Avrasya bozkırlarında yaşayan göçmen halkların tarihleri gibi son derece zor bir konuya karşı duyduğu alâka önceleri fazla olmayan Bartold'un bu halkların tarihleri ile alâkalı yapmış olduğu ilmî çalışmalar ilk yansımalarını, Grot'un Hunlar, Markvart'ın ise Polovtsi (Kıpçaklar) halkları hakkında yaptıkları ilmî araştırmaların neşirlerine yönelik kaleme almış olduğu eleştiri makalelerinde bütün açıklığı ile görülmüştür.

Bartold, devrimden sonra, 1922 yılında Londra Üniversitesinin daveti üzerine Batı Avrupa'ya yapmış olduğu ilk seyahatinde King College'de Orta Asya'da yaşayan Moğol ve Türk kabilelerinin tarihini konu alan 6 ders vermiştir.

Bu derslerin temel içeriği (özet), Bartold tarafından Londra'da 27 Mart 1923 yılında İngilizce okunan *Koçevniki Sredney Azii, ih Proşloe i Nastoyaşee* "Orta Asya Göçmenleri, Onların Geçmişi ve Geleceği" adlı tebliğde de bulunmuştur. Daha sonraları, 1924 yılında Bakü'de okunan derslerin ek listesine de bu özetler alınmıştır. İşte bu dersler, Bartold'un Türk halkları hakkında yapacak olduğu çalışmaların temelini oluşturmuştur.

Bartold, *Sovremennoe Sostayanie i Blicayşie Zadaçi İzüçeniya İstorii Turetskih Narodnostey* "Türk Halkları Tarihinin Günümüzdeki Durumu ve Amaçları" adlı tebliğ ile Bakü'de yapılan I. Türkologlar Kongresi'ne 1926 yılının şubat ayında katılmıştır. Aynı yıl Türk hükümeti tarafından İstanbul Üniversitesi öğrencilerine okunmak üzere istenilen *Türk Halklarının Tarihi ile ilgili Ders Notlarının Tamamı* ile alâkalı çalışmasını da bitirmiştir.

Sonuç olarak V.V. Batold'un diğer çalışmalarının çoğunda olduğu gibi araştırdığı konuların manasına olan bakış açısı bu ders notlarına da yansımıştır.

Türk toplum yapısında zenginler ve fakirler arasında meydana gelen sürtüşmeler ve beylerle basit halk tabakası arasındaki savaşların yoğunlaşması neticesinde göçmen kavimlerin devletlerinin oluştuğunu ve bu sürecin sosyal ve iktisadî meselelerle yakından ilişkili olduğunu savunan Bartold'un bu bakış açısı, onu diğer burjuvazi araştırmacılarından ayırıyordu.

Fakat maddî eşitsizlik, soya dayalı sınıf farklılıkları ve göçmen halklar arasındaki sınıf ve devlet savaşlarını Bartold, toplumda sağladıkları üstünlüklerini soya dayandıran sınıflar arasındaki çekişmeler olarak görüyordu. Bununla beraber güçlü devlet yönetimi sayesinde soylar arasındaki bu tür çatışmaların yok olduğunu, hatta sınıflar arasındaki ilişkilerin düzelmesi sayesinde göçmenlerin "soy yapısı"nın oluştuğunu tahmin ediyordu.

Bartold'un Orta Asya Halkları'nın Orta Çağ'da yaşamış olduğu sosyal problemleri araştırması onu değerli sonuçlara götürmüştür. Ulaşmış olduğu bu önemli sonuçların önemli bir bölümü, daha sonraları bu mevzuların araştırılmasında daha da derinleşerek, Sovyet tarihçileri ve Şarkiyatçılar tarafından kabul edilmişlerdir³.

Sosyalist Ekim Devrimi ve ülkemizde başlayan sosyalist inşaat, Şarkiyat ilminin yapısında değişikliklere neden olmuştur.

Devrimden sonra devlet tarafından verilen görev, Sovyet şarkiyatına, Sovyet Doğu Cumhuriyetleri'nin tarihinin araştırılmasına büyük katkılar sağlamıştır. Sovyet Doğu Cumhuriyetleri'nde gelişmeye başlayan sosyalist ekol, bu cumhuriyetlerin her birinde kurularak çalışmalarına başlayan üniversiteler ve ilimler akademileri, Sovyet Doğu Cumhuriyetleri'nin kendi ilim adamı kadrolarını yetiştirmelerine imkan sağlamış, ebetteki bu kadrolar arasında tarihçiler de yoğun bir biçimde yerini almıştır.

Millî Cumhuriyetlerde kurulan yeni ilim araştırma merkezlerinin organize edilmesinde ve araştırmacı kadrolarının yetiştirilmesinde SSCB İlimler Akademisi'nin ve şarkiyat Enstitüsünün büyük yardımları olmuştur.

Genç Orta Asya Cumhuriyetlerinde yapılan tarih ve arkeoloji araştırma çalışmalarının organizasyonuna, Türkistan Devlet Üniversitesindeki Doğu Tarihi Bölümünün kurulmasında (1920) ve Orta Asya'da bulunan arkeolojik kalıntıların korunması ve sayımlarının sağlıklı bir şekilde yapılmasında Bartold'un büyük katkıları olmuştur⁴.

V.V. Bartold'un vefatından sonra SSCB İlimler Akademisinde Eski ve Ortaçağ Moğol ve Türk halklarının tarihi ile alakalı konular üzerinde yapılan çalışmalar devam ediyordu. Üstelik bu çalışmalar yapılırken yararlanılan yazılı kaynakların yanı sıra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde yapılan arkeolojik kazıların çoğalmasıyla her geçen gün bir yenisi bulunan arkeolojik kalıntıların önemi de artmıştır.

Bartold'un SSCB İlimler Akademisi'nde üzerinde çalışmış olduğu "Eski ve Yeni Ortaçağ Türk Halklarının Tarihi" konusu üzerinde dolaylı da olsa A.N. Bernştam, S.P. Tolstov ve S.V. Kisilöv de çalışmışlardır. Daha geç süreçlerin incelenmesi konusunda ise A.Y. Yukubovski ve P.P. İvanov ilmî çalışmalarını devam ettirmişlerdir.

B.Ya. Vladimiritsov'un *Obşestvenniy Storoy Mongolov. Mongolskiy Koçevoy Feodalizm* "Moğolların İçtimaî Yapısı ve Moğol Göçmen Feodalizmi" (Leningrad. 1934) adlı çalışması Sovyet Türk Halkları Tarihi biliminin gelişiminde büyük rol oynasa da bu çalışmanın Türk halklarıyla direkt bir ilişkisi yoktur.

³ Bkz.: İ.P. Petruşevskiy, Önsöz, - V.V. Bartold, *Soçineniya*, Cilt 1, M., 1963, sayfa 25-31.

⁴ Bkz.: İ.İ Umnyakov, V. V. Bartold, (Po povodu 30-letiya professorskoy deyatelnosti), "Byul. SAGU", 1926, yayın 14, sayfa 193-194; B.V. Lunin, *Turkestan v Materialah Liçnogo Arhiva V.V. Bartolda*, - "Obşestvenniye Nauki v Uzbekistane", Taşkent, 1965, No 5, sayfa 49-50.

Bu monografisinde Vladimiritsov, o zamana kadar Sovyet şarkiyâtçıları tarafından araştırılmayan bir konuyla meşgul olarak “Ortaçağ Moğollarında Toplum İlişkilerinin Karakteri” konusunu araştırmıştır. Cengiz Han devrindeki Moğol kabilelerinin toplumun gelişim seviyesi bakımından birbirleri ile olan farklılıklarını ve bu farklılıkların derecesini gösteren bu çalışmada; bahsi geçen devirdeki Moğol toplumu, geniş ve ciddi kaynaklar kullanılmak suretiyle analiz edilmiş ve sonuçta feodal bir toplum yapısının olduğu ortaya konulmuştur (göçmen varyantında)⁵. Göçmen ve yarı göçmen Türk halklarının tarihini araştıran Sovyet araştırmacılarının çoğuna Vladimiritsov’un kitabının büyük etkisi olmuştur.

30’lu yılların başında V.V. Bartold’un çalışmalarında nispeten az araştırılan eski ve erken Orta Çağdaki Türk halkları tarihi, bahsi geçen konunun alt başlıkları olarak en başta Orhun Türkleri’nin ve Yenisey Kırgızları’nın tarihleri; A.N. Bernştam, S.V. Kiselev, A.P. Okladnikov ve S.P. Tolstov gibi bilim adamlarının üzerinde çalıştığı araştırma konuları olmuştur. Bu bilim adamları Maddî Kültür Tarihi Devlet Akademisinde (Daha sonra SSCB İlimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü ismini almıştır.) çalışmışlardır, fakat kendi araştırmalarında, arkeolojik verilerin yanında yazılı kaynaklardan ve tarihi-etnoğrafik bilgilerden de faydalanmışlardır. (Özellikle Tolstov S.P.).

Uygur ve Çin dilleri üzerinde çalışan ve 1935-37 yılları arasında SSCB İlimler Akademisi şarkiyat Entitüsü’nde doktorasını yapan N. Berştam (1910-1956), Gök Türkler’de sosyal yapı üzerinde araştırma yapmıştır⁶.

Bu çalışmada Berştam tarafından kullanılan yazılı kaynakların temelini Eski Türk runik metinleri oluşturmuştur. Berştam, Türk tarihinin ilkel dönemlerini açıklarken Marksizm-Leninizm öğretisini kullanmak suretiyle VI-VIII yüzyıllar arasında Türk boylarının sosyo-ekonomik hayatını takip etmeye çalışmıştır.

Onun genel vargıları birbirini tamamlayıcı olarak addedileceğimiz ilim dallarının temsilcileri olan ve dikkatlerini çoğunlukla tarihin sosyo-ekonomik meseleleri üzerinde yoğunlaştıran Sovyet araştırmacıları S.V. Kiselev ve S.P. Tolstov’un varmış olduğu sonuçlara yakındır.

Varmış oldukları sonuçları köle sahipliğine ve askerî üstünlüğe dayanan sosyal sistemlerden ilk feodal sistemlere geçiş sürecine bağlayarak eski Türk topluluklarının ve ilk Türk devletlerinin tarihine değişik bir biçimde yaklaşan bu araştırmacılar, nihayetinde yapmış oldukları ilmi araştırmaların neticesinde ortaya attıkları yeni yaklaşımları, tarihi ve etnoğrafik bilgilere dayandırarak özellikle kendilerine hareket noktası olarak aldıkları süreçlerin, bozkırda ve vahalarda şiddetli çatışmaların olduğu Orta ve Merkezî Asya’da yerleşik hayata geçen çiftçilerin sosyo-ekonomik gelişimi ile yakın ilişki içerisinde geliştiğini göstermişlerdir.

A.N. Berştam 40’lı yıllar boyunca ve 50’li yılların başlarında yapmış olduğu çalışmalarla o zamana kadar araştırılmayan meselelerin bir kısmını açıklayarak, Kırgız halkının tarihinin aydınlatılması için çok şey yapmıştır.

A.N. Berştam’ın eski Kırgız Tarihinin aydınlatacak arkeolojik kalıntıların ve yazılı kaynakların belli bir tasnife tabi tutarak dönemeştirmesi (belirli periyodik aralıklara bölmesi) sonradan arkeologlar tarafından yapılan ciddi değişiklikler ve bir takım eklemelerle tamamlanmış fakat, zaman karşısında aşınmamış, genel özelliklerini

⁵ Bkz.: A.Yu. Yakubovskiy, *İz İstorii İzuçeniya Mongolov Perioda XI – XIII vv.*, - ‘*Oçerki po İstorii Russkogo Vostokovedeniya*’, (yayın 1), Moskva, 1953, sayfa 84 – 85.

⁶ A.N. Bernştam, *Sotsialno – Ekonomičeskiy Stroy Orhono-Eniseyskih Tyurok VI – VIII vekov*, M. – L., 1946. A.N. Bernştam’ın yayımlanan temel çalışmalarının listesi için Bkz.: KSİİMK, 1960, yayın 80, sayfa 9 – 16.

yitirmemiştir. A.N. Berştam'ın etnogenezik meseleleri araştırdığı çalışmaları, aynı zamanda Kazak ve Türkmen tarihi, özellikle bu halkların ilk süreçlerinin araştırılması ile alâkalı problemleri de aydınlatmıştır. Tiyan-Şan, Pamir ve Orta Asya'nın o zamanlar için ulaşılması zor bölgelerinde bulunan arkeolojik kalıntıları büyük bir dikkatle araştıran Berştam'ın ilmî faaliyetleri, arkeolojik ilmî geziler neticesinde elde edilen bilgilerin yorumları ve yazılı kaynakların araştırılması süreci ile sürekli olarak paralel halde ilerlemiştir.

Feodalizm devrinde Orta Asya'da yaşayan Türk halklarının tarihinin araştırılması konularında ise en çok emeği geçen ilim adamları A.Yu Yakubovski (1886-1953) ve P.P. İvanov (1893-1942) dur.

A.Yu. Yakubovski çoğunlukla Maddî Kültür Tarihi Devlet Akademisi – Arkeoloji Enstitüsü ve Devlet Ermitaj Müzesinde çalışmış aynı zamanda da ilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Orta Asya Bölümü'nde yürütülen ilmî faaliyetlere aktif olarak katılmıştır.

A.Yu. Yakubovski yazılı kaynakları son derece dikkatli bir şekilde inceleyen titiz bir araştırmacı ve aynı zamanda arkeolog idi. Orta Asya'ya düzenlemiş olduğu ilmî gezilerde belli dönemlere ait arkeolojik kalıntıların birçoğunun bulunmasında emeği geçmiş, bu bölgelerde bizzat onun yönetimi altında yapılan arkeolojik kazılarda Özellikle Pencikent⁷'te. eski uygarlıklardan kalan birçok paha biçilmez tarihî materyal bulunmuştur.

A.Yu. Yakubovski için Orta Asya tarihi dairesi içinde kalmakla beraber çeşitlilik içeren farklı konular arasında Türkoloji önemli bir yer tutmaktaydı. İlim adamı, Özbek tarihini⁸ konu alan ilk komisyon çalışmasına katılmış, Türkmen ve Özbek⁸ etnogenezleri ile alâkalı çalışmalar yayımlamıştır.

Onun Türkmen tarihine adanmış olan çalışmalarının sonucu olarak XI. yüzyılda Selçuk hareketi ve Türkmenleri⁹ konu alan makalesi ve VIII yüzyıldan XV yüzyıla kadar ki Türkmenlerin ve Türkmenistan'ın tarihi hakkındaki büyük çalışması *Oçerki iz İstorii Turkmenskogo Naroda i Turkmenistana* "Türkmenistan ve Türkmen Halkının Tarihinden Makaleler" (I- XIII ve XV. Bölümleri)¹⁰ adlı çalışması gösterilebilir.

Bu çalışma Türkmen halkının Orta Çağdaki kökeni, kabile yapısı, ekonomik hayatı ve sosyo-ekonomik ilişkileri gibi konuları aydınlatıcı ve geniş kaynakları kapsadığı gibi, Orta Asya'da ve Horasan'da meydana gelen Türkmenlerle alâkalı olayların siyasî tarihini de içermektedir. A.Yu. Yakubovski aynı zamanda tarihî kaynak olarak değerlendirilen Oğuzların "Kitab-ı Dedem Korkut" adlı destanını da inceleyerek bu konuda özel bir makale yazmıştır.¹¹

A.Yu. Yakubovski'yi Kırgız ve Kazak halklarının tarihi de ilgilendirirdi. Bu halkları ilgilendiren ve ilim dünyasında polemik haline gelen meseleler üzerinde de

⁷ Şimdiki Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları içerisindeki Karakol şehrine Sovyetler Birliği döneminde verilen isim. (Çev)

⁸ *İstoriya Narodov Uzbekistana*, cilt I. *S Drevneyşih Vremyon do Naçala XVI veka*, Taşkent, 1950.

⁸ A.Yu. Yakubovskiy, *K Voprosu ob Etnogeneze Uzbekskogo Naroda*, Taşkent, 1941; *Voprosı Etnogeneza Turkmen v XIII – X vv.*, - SE, 1947, No 3, sayfa 48 – 54.

⁹ A.Yu. Yakubovskiy, *Seldjukskoye Dvijeniye i Turkmeni v XI Veke*, - İAN SSSR, OON, 1937, No 4, sayfa 921 – 946.

¹⁰ "Oçerki iz İstorii Turkmenskogo Naroda i Turkmenistana v VIII – XIX vv. ", Aşhabad, 1954. (Na pravah rukopisi. Materialı dlya obsujdeniya.)

¹¹ A.Yu. Yakubovskiy, "Kitab – i Korkud" i *Yego Znaçeniye Dlya İzuçeniya Turkmenskogo Obshestva v Epohu Rannego Srednevekovya*, - v kn.: "Kniga Moego Deda Korkuta". Oğuzkiy geroičeskiy epos. Çeviren V. V. Bartold, M. – L., 1962, sayfa 121 – 130.

çalışan Yakubovski, özellikle Tiyaşan ve Yenisey Kırgızları'nın etnik yapısı sorusu üzerine değişik bir bakış açısıyla yaklaşmış ve bu halkları ayrı etnik topluluklar olarak görmüştür. Yakubovski'nin bu fikri; tarihî-etnoğrafik ve tarihî-kültürel bilgilerin sonraları ilim dünyasında kullanıma girmesiyle Tiyaşan Kırgızlarının Altay Türkleri ile benzerlikleri olduğu ve onların Yenisey Kırgızlarından farklı bir etnik topluluk olduğu şeklinde teyid edilmiştir. A. Yu. Yakubovski'nin en önemli çalışması olarak akademisyen B. D. Grekov ile birlikte yazdıkları *Zolotoya Orda i yeyo Padenie* "Altınordo devleti ve Çöküşü" adlı kitabı sayılır.¹²

A.Yu. Yakubovski'nin Sovyet Doğu Tarihi bilimine geçen en büyük katkısı V.V. Bartold'un toplum gelişimi konusunda Marksizm esasına göre yapmış olduğu ana fikirleri eleştirmesi olmuştur.¹³

A.Yu. Yakubovski'nin ölümünden sonra yayımlanan en son araştırmasında Ortaçağ Moğolları'nın sosyo-ekonomik yapısının analizi meselesine büyük önem verdiği ve XI-XIII. yüzyıl Moğollarının tarihî araştırmalarına dair Avrupa ve Sovyet İlim dünyasındaki ilk genel görüşlerin sahibi olduğu görülmektedir.¹⁴

Yakubovski'nin bu çalışması teorik açıdan sadece Moğolların sosyo-ekonomik tarihinin araştırılmasına değil, diğer doğu Orta Çağ göçmen halklarının çoğunun ve bu tarihî süreç içerisinde Moğollarla yakın ilişki içerisinde bulunan Türk halklarının tarihi gibi konularda yapılacak diğer araştırmalar sırasında kullanılabilir kaynak eser niteliği taşımaktadır.

1934-42 yılları arasında SSCB İlimler Akademisinin Şarkiyat Enstitüsünde çalışan P.P. İvanov, Orta Asya'nın XVI. ve XIX. yüzyıllar arasındaki tarihini araştırmakla meşguldü. İvanov, ilgilendiği alanla alakalı temel kaynakları araştırmak suretiyle edinmiş olduğu tecrübelerden hareketle bu dönemin sadece sosyo-ekonomik meseleleri üzerinde değil Orta Asya'da yaşayan Türk halklarının etnik ve siyasî tarihini, bazı çalışmalarında ise erken çağdaki etnoğrafik, tarihî ve coğrafi konular üzerinde durmuştur. Böylelikle 1935 yılında yayımlanan *Materiali po İstorii Karakalpakov* "Karakalpakların Tarihine Dair Materyaller" adlı çalışmasında Peçenekler ve Nogayların oluşumu ile ilgili verilerden yola çıkarak o zamana kadar var olan hipotezleri ele alan ve daha önce Peçenek ve Nogaylar hakkında yazılı kaynaklarda açıklanan konuları analiz eden İvanov, bu çalışmaları sırasında geç zamanların Doğu ve Rus kaynaklarında mevcut olan Karakalpaklar hakkındaki bilgileri de sistematik olarak açıklamıştır.¹⁵

P.P. İvanov'un Orta Asya'da yaşayan halkların tarihî ile alakalı yapılan çalışmalara en büyük katkısı ise; 1821-1825 yılları arasında Buhara hanlığında baş gösteren Çin-Kıpçak isyanını konu alan çalışması olmuştur. İvanov, bu çalışmasında araştırmış olduğu konuyu ifade ederken bir taraftan da Buhara hanlığındaki toplum ilişkilerinin özelliklerini açıklamıştır.¹⁶ İvanov siyasî tarih alanında ise kendine; Orta Asya hanlıkları ile göçmen ve yarı göçmen halklar arasındaki münasebetleri; Karakalpaklar, Kazaklar ve Türkmenlerin Hive hanlığıyla, Kazakların ve Kırgızların ise Hokand hanlığı ile kurdukları ilişkileri araştırma konusu olarak seçmiştir.

¹² B.D. Grekov, A. Yu. Yakubovskiy, *Zolotaya Orda i Eyo Padeniye*, M. – L., 1950.

¹³ A. Yu. Yakubovskiy, *Problema Sotsialnoy İstorii Narodov Vostoka v Trudah Akademika V. V. Bartolda*, - VLU, 1947, No 12, sayfa 62 – 79.

¹⁴ A. Yu. Yakubovskiy, *İz İstorii İzuçeniya Mongolov...*, Sayfa 31-95.

¹⁵ P.P. İvanov, Oçerk İstorii Karakalpakov, - "Materiali po İstorii Karakalpakov", M. L., 1935 ("Trudi İVAN", cilt VII), sayfa 9-89.

¹⁶ P.P. İvanov, *Vosstanie Kitay-Kipçakov v Buharskom Hanstve. 1821-1825. (İstoçniki i Opıt İh issledovaniya)*, M, - L., 1937 ("Trudi İVAN", cilt XXVIII).

İvanov'un genel olarak Hokand hanlığına ait kaynaklardan alınan verilere dayanarak yazmış olduğu makalelerin biri Kazakların Hokand hanlığı ile kurmuş olduğu siyasî münasebetleri konu almıştır¹⁷. Aynı kaynakların ışığında Kırgızlarla Hokand hanlığı arasındaki münasebetler de işlenmiş, fakat erken yaşta hayatını kaybeden İvanov, bu konuda başlamış olduğu çalışmaları bitirememiştir..

Orta Asya Sovyet biliminin gelişmesine P. P. İvanov tarafından 1936 yılında Hive hanlığına ait olduğu tespit edilen arşivin incelenmesi ve ilim dünyasında büyük yankılar uyandıran bu önemli buluşun duyurulmasının büyük katkıları olmuştur.

P.P. İvanov, 24 Kasım 1941 yılında Alman kuşatması¹⁹ altındaki Leningrad'da doktora tezini başarıyla savunarak Tarih iliminin doktoru unvanını almıştır. Yayımlanmış olan arşivin açıklaması (kısa tarihî giriş ile)¹⁸, ve titizlikle incelenen arşivden elde edilen bilgiler, İvanov'un tezinde yer almıştır.

Özbek dilinde yazılan Hive hanlığına ait arşiv bilgilerinde, Hive hanlığı bünyesi içerisinde yaşayan halkın ekonomik durumu ve sosyo ekonomik tarihi, vergi usulü ve sosyal hayata dair birçok bilginin yanında Özbek, Türkmen, Karakalpak ve Kazakların tarihî-etnoğrafik özelliklerine dair bilgiler de mevcuttu. Hive hanlığı arşivinde bulunan dokümanların incelenmesi sürecini İvanov, kafasında tasarlamış olduğu çalışmanın I. Cildi olarak kabul etmiş ve bu çalışmanın ikinci cildini yayımlanmak üzere hazırlayıp bitirmişti²⁰.

P.P. İvanov, maalesef planlamış olduğu çalışmaların tamamını gerçekleştirilmeden 1942 yılının 2 Şubatı 3 Şubata bağlayan gecesinde düşman kuşatması altındaki Leningrad'da²¹ hayatını kaybetmiştir. Merhumun tasarı halindeki diğer çalışmaları bitirilemeden yarım kalmıştır. Fakat ölümüne kadar yapmış olduğu çalışmalar, P.P. İvanov'u Sovyet Şarkiyat Tarihçiliğinin en önemli isimleri arasında saymamız için yeterlidir²². İvanov'un bazı temel çalışmaları ölümünden sonra yayımlanmıştır²³.

P.P. İvanov, *Oçerkah po İstorii Sredney Azii* "Orta Asya Tarihine Dair Makaleler" adlı eserinde o zamana kadar ilim dünyasında araştırılmayan bir konuyu ele alarak; Orta Asya'daki siyasî teşekküllerin-Buhara, Hive ve Hokand hanlıkları-, ve bu siyasî teşekküllerle sıkı bir şekilde ilişkide bulunan Kazak, Türkmen, Karakalpak ve Kırgız halklarının tarihlerini tam manasıyla aydınlatmıştır. Merhumun özel arşivi, dul kalan eşi O.K. İvanova tarafından İlimler Akademisinin Şarkiyat Enstitüsü Leningrad Şubesine teslim edilmiştir.

P.P. İvanov'un eşi tarafından Şarkiyat Enstitüsüne iade edilen şahsî arşivinde, yayımlanmamış araştırmalar, ekonomik verileri içeren günlükler (İktisatçı olarak Orta Asya'ya düzenlediği seyahatlerde edinmiş olduğu tecrübeler), Kırgızistan'da topladığı

¹⁷ P.P. İvanov, *Kazahi i Kokandskoye Hanstvo* (k İstorii ih Vzaimootnoşeniy v Naçale XIX v.), - "Zapiski İVAN", M. -L., 1939, cilt VII, sayfa 92 – 128.

¹⁹ LA AAN, f. 152, op. 3, ed. hr. 262, sayfa 48 – 52.

¹⁸ P.P. İvanov, *Arhiv Hivinskih Hanov XIX v. İssledovaniye i Opisaniye Dokumentov s İstoriceskim Vvedeniyem. Noviy İstoçniki Dlya İstorii Narodov Sredney Azii*, L., 1940.

²⁰ a. g. e. Sayfa 49.

²¹ A.N. Kononov, *Tyurkologiya v Leningrade (1917 - 1957)*, UZİVAN, 1960, cilt XXV, sayfa 283.

²² Onun hakkında Bkz.: A.Yu. Yakubovskiy, *Pavel Petroviç İvanov Kak İstoriik Sredney Azii*, - "Sovetskoye vostokovedeniye", 1948, cilt V, sayfa 313 – 320.

²³ Bkz.: P. P. İvanov, *Hozyaystvo Djuybarskih Şeyhov., K istorii feodalnogo zemlevladieniya v Sredney Azii v XVI- XVII vv.*, M. - L., 1954; aynı yazarın, *Oçerki Po İstorii Sredney Azii (XVI-seredina XIX v.)*, M., 1958.

tarihî-etnoğrafik kaynaklar ve eski Taşkent şehrinin topografyası ile alâkalı bilgiler bulunmuştur.

A.Yu. Yakubovski gibi P.P. İvanov da Orta Asya Cumhuriyetleri'nin tarihçi kadrolarının yetiştirilmesinde emek sarf etmiştir. İvanov, doktora öğrencilerine Orta Asya Hanlıkları tarihi dersi verdiği gibi, Leningrad'da eğitim gören Özbek doktora öğrencilerinin bir çoğunun da tez danışmanlığını yapmış, Leningrad Tarih Felsefe ve Edebiyat Enstitüsü'nde Orta Asya Halkları Tarihi adlı ders vb. vermiştir²⁴.

Türk halklarının tarihi ile alâkalı tarihî metinlerin ilim aleminin kullanımına sunulması işi, (yani metinlerin yayımlanması ve tercüme edilmesi) SSCB İlimler Akademisi bünyesinde çalışan ilim adamlarının iş birliği neticesinde oluşturulan komisyonlar vasıtasıyla yapılıyordu. Bahsini ettiğimiz bu çalışmalar SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü bünyesindeki Orta Asya, Türk (daha sonra Türk-Moğol) ve İran Tarihi bölümlerinin ilim adamları tarafından yapılmıştır.

30'lu yıllarda SSCB İlimler Akademisi'nin Şarkiyat Enstitüsünde Sovyet Doğu Türk Halkları tarihini aydınlatıcı kaynakların derlemeleri hazırlanmıştır. Aynı şekilde bu çalışmalara paralel olarak 1935 yılında Karakalpak tarihini aydınlatıcı kaynakların derlenmesi çalışmalarına A.N. Samayloviç ve P.P. İvanov da akademisyen olarak katılmıştır. A.N. Samayloviç bu çalışmanın hazırlanmasına XIX. yüzyıl Hive vakayinâmesindeki Hive hanlığı ve Karakalpaklar arasındaki ilişkilerin yer aldığı bölümlerin kısaltılmış tercümelerini yaparak katkıda bulunurken, P.P. İvanov ise Agehi'nin *Seyyid Muhammed Han Tarihi* adlı eserinden bazı bölümler çevirmiş ve yukarda sözü edilen *Karakalpak Tarihine Dair Makaleler*²⁵ adlı çalışmaya giriş olarak alınan araştırma makalesini yazmıştır.

Bahsi geçen derlemede yer alan Karakalpak tarihi hakkındaki kaynakların çoğu XVII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın ikinci yarısı arasındaki zaman dilimine aittir. Bu çalışmada doğu kaynaklarının tercümesi haricinde Karakalpaklar'ın tarihi ile alâkalı Rus kaynakları arasında incelemede bulunan M.İ. Palmov ve A.İ. Ponomarev'in seçmiş olduğu materyallerin de kullanıldığını, A.İ. Ponomarev'in Karakalpaklarla alâkalı kaynakların bir bibliyografyasını hazırlayarak yayımladığını da kayda geçmek durumundayız. Neticede bahsi geçen derlemenin hazırlanarak yayımlanmasında büyük emekleri geçen A.İ. Ponomarev'in (1886-1942) üzerinde taşımış olduğu görevlerden çok ilgilendiği alanlarla meşgul olan çok değerli bir ilim adamı olduğunu da burada belirtmeliyiz²⁶.

Aslında 30'lu ve 40'lu yıllarda SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan Türkî dilli halkların tarihleri ile alâkalı kaynakların derlenerek yayımlanması ile ilgili faaliyetlerin başarılı olmasında; kuşkusuz birçok uzmanın ve tarihe gönül vermiş ilim adamının güçlerini birleştirerek ortak çalışmasının önemli payı vardır.

Yine bu yıllarda İraniyatçılar ve Arabiyatçılarla yapılan işbirliği sonucunda Türkolog-Tarihçiler ve Filologlar tarafından Sovyet Sosyalist Kazakistan Cumhuriyeti, Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti, Türkmenistan Cumhuriyeti ve Türkmen tarihi ile

²⁴ LO AAN, f. 152, op. 3, ed. hr. 261, sayfa 23.

²⁵ "Materiali po İstorii Karakalpakov", M. - L., 1935 ("Trudi İVAN", cilt VII).

²⁶ A.İ. Ponomarev SSCB İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde muhasebeci olarak çalışmış ve Orta Asya bölümünün araştırma faaliyetlerine katılmıştır. Ponomarev, 1924 yılında Leningrad'da ki Canlı Doğu Dilleri Enstitüsünün Orta Asya Uzmanlığı bölümünden mezun olmuştur. Daha sonra hayatında oluşan şartlar Ponomarev'un ilmi araştırmalarına engel teşkil etmese de Ponomarev hayatı boyunca ancak birkaç ciddi araştırmasını yayımlamıştır. (Bkz.: Kononov, *Tyurkologiya v Leningrade*, sayfa 286, örnek 32).

alâkalı tarihî kaynak derlemeleri, aynı zamanda Altın Orda tarihi (V. G. Tizengauzen tarafından XIX. Yüzyılın 70-80 yılları arasında derlenen bilgiler) ile alâkalı derlenen bilgilerin ikinci baskısı yapılmış olup, Rus arşivleri taranarak Çarlık döneminde Orta Asya'da yaşayan halklarla kurulan ticarî ve diplomatik ilişkilere dair tarihî belgeler derlenmiş ve yayımlanmıştır²⁷.

Belirttiğimiz her çalışma üzerinde uzun uzadıya duramayacağımız için Türkmenistan ve Türkmen tarihi ile alâkalı yapılan iki ciltlik yayın ve Altın Orda tarihini konu alan yayının ikinci baskısı üzerinde duracağız.

Türkmenler ve Türkmenistan Tarihine Dair Makaleler adlı eserin temel içeriğini VII. ve XIX. yüzyıllar arasında Türkmenler ve Türkmenistan tarihine dair Arap, Fars ve Türk dillerinde yazılmış olan kaynakların tercümesi oluşturmuştur.

İki cildin de giriş makalelerinde kitabın hazırlanması sırasında kullanılan kaynaklar, metinler ve el yazmalar belirtildiği gibi, bibliyografya kısmında dipnotları oluştururken kullanılan temel yayınlara dair bilgiler de verilmiştir.

Türkmenler ve Türkmenistan Tarihine Dair Makaleler adlı eser, tarih araştırmacılarına sadece Türkmen halkının geçmişi ile alâkalı bilgileri değil, aynı zamanda Türkmenlerin komşuları olan Sovyet Doğu toplumlarıyla alâkalı geniş ve çok yönlü bilgileri vermiştir. Netice itibarıyla bahsi geçen eser Türkmenistan tarihçilerine ve *İstoriya Turkmenskoy SSR* "Sovyet Sosyalist Türkmenistan Tarihi" adlı eserin hazırlanmasına birinci dereceden kaynak olmuştur. Aynı zamanda bu eser Orta Asya halklarına dair yapılan tarihî, etnografik ve arkeolojik bir çok çalışma sırasında araştırmacılar tarafından kullanılmıştır. (I. Cild, 1-2 Kitaplar, Akşabad 1957).

Türkmenler ve Türkmenistan Tarihine Dair Makaleler adlı yayın bu satırların yazarlarının da gönül rahatlığı ile söyleyebileceği gibi Orta Asya halklarının tarihinin farklı süreçlerini ve farklı taraflarını aydınlatma uğraşındaki araştırmacıların çalıştıkları masadan eksik etmemeleri gereken en önemli eserlerden biridir²⁸.

Altın Orda Tarihine Dair Kaynaklar adlı yayının ikinci baskısı, geçtiğimiz yüzyılda V.G. Tizengauzen tarafından toplanan Fars kaynaklarının birinci baskıda bulunmayan kısımlarının tercümesinden oluşmaktadır. Tizengauzen'in topladığı kaynakların tercüme edilmeyen kısımlarının birçoğunu S.V. Volin tercüme etmiştir.

S.V. Volin tercüme ettiği el yazması metinlerin özelliklerini eserin başında yer alan giriş makalesinde belirtmiştir. Esere alınan bölümlerde karşılaşılan özel terimlerin anlamları ve coğrafi isimlerin manalarına dair bir rapor da aynı eserde yer almıştır. V.G. Tizengauzen tarafından toplanan kaynakların hazırlanarak yayımlanması çalışmalarına

²⁷ "Materiali po İstorii Uzbekskey, Tadjikskoy i Turkmenskoy SSR", bölüm 1, yayın 3. "Torgovlya s Moskovskim Gosudarstvom i Mejdunarodnoye Polojeniyeye Sredney Azii v XVI – XVII vv.", L., 1933 ("Trudi İstoriko-Arheografiçeskogo İnstituta i İVAN SSSR " cilt VI); "Materiali po İstorii Turkmen i Turkmenii", cilt I. "VII – XV vv. Arabskiye i Persidskiye İstoçniki". Pod red. S. L. Volina, A. A. Romaskeviça i A. Yu. Yakubovskogo, M. – L., 1939, cilt II. "XVII – XIX vv. İrakskiye, Buharskiye i Hivinskkiye İstoçniki". Pod. Red. V. V. Struve, A. K. Borovkova, A. A. Romaskeviça i P. P. İvanova, M. – L., 1938; "Materiali po istorii Başkirkoy ASSR", M. – L., 1939 ("Trudi İVAN", cilt I); "Materiali po İstorii Kazahskoy SSR", M. – L., 1940; "Sbornik Materialov, otnosyaşihya k İstorii Zolotoy Ordu". II. İzvleçeniya iz persidskih soçineniy, sobranniyeye V. G. Tizengauzenom i obrabotanniyeye A. A. Romaskeviçem i s. L. Volinim, M. – L., 1941 (otv. red. P. P. İvanov).

²⁸ İ. Yu. Kraçkovski'nin "Materiali po İstorii Turkmen i Turkmenii" adlı kitabın birinci cildinin başında yer alan ve V. İ. Belyaev tarafından kaleme alınan Arap Tarihi, coğrafyası ve edebiyatına dair makale Arabiyat ilmi açısından son derece önemlidir. Bkz.: İ. Yu. Kraçkovskiy, *Çerki po İstorii Russkoy Arabistiki*, M. – L., 1950, sayfa 261.

ünlü İraniyatçı A.A. Ramoskeviş de katılmıştır. Eserin yayıma hazırlanması sırasında P.P. İvanov (Baş redaktör), A.İ. Ponomarev ve A.Yu. Yakubovski de değerli fikirleri ile katkıda bulunmuşlardır.

Eserin yayımına yetiştirmeyen bazı el yazması metinlerin tercümelemleri basılan ilavede yer almıştır.

Altın Orda Tarihine Dair Kaynaklar adlı eserin ikinci baskısının yayımlanması ile Tatar, Çuvaş, Nogay, Kazak ve Özbek halklarının tarihi ile alakalı yeni bilgiler ilim dünyasının kullanımına sunulmuş, aynı zamanda SSCB içerisinde yaşayan diğer halkların tarihleri ile alakalı bazı ilginç bilgiler de bu yayında yer almıştır.

İraniyatçıların komisyon olarak yapmış oldukları ve ilim dünyasına kazandırdıkları en önemli çalışma ise Raşid ad-din'in *Cami ad-tavarih* adlı eserinin tercümesi ve tenkitli metinlerinin yayımlanması olmuştur. Ortaçağ Türk-Moğol halklarının tarihinin araştırılmasında birinci dereceden önemli kaynaklardan biri sayılan bu eserin tamamı Rusça'ya çevrilmiş ve ilk bölümünün tenkitli metni yayımlanmıştır²⁹.

Türk tarihi ile alakalı geçtiğimiz on sene içerisinde yapılan en önemli çalışma ise A. N. Koponov tarafından yayımlanan Eb'ul Gazi Bahadır Hanın *Şecere-i Terakkime*³⁰ adlı eseridir. Orta Asya Türk tarihinin geç feodal dönemlerini aydınlatıcı bir niteliğe sahip olan bu çalışma giriş makalesinden, eserin tenkidli metni ve tercümesinden, gramer denemesinden ve bibliyografyadan oluşmaktadır.

P.P. İvanov tarafından başarıyla başlatılan ve yürütülmekte olan Hive hanlığı arşivlerindeki belgeleri araştırma çalışmaları İvanov'un ölümüyle yarım kalmamıştır. Arşivdeki belgeler üzerinde sadece belgelerin asıllarının bulunduğu Özbek İlimler Akademisinde değil Şarkiyat Enstitüsünde de çalışmalar yapılmaktadır. Arşivdeki belgeler, Türkolog Tarihçi Yu.E. Bregel'in hazırlamış olduğu *XIX. yüzyıl Harezim Türkmenleri* adlı monografide ve Karakalpaklar'a dair çok önemli bilgiler içeren yayımlarda kullanılmıştır³¹ (Önsöz, tercüme, dipnot, tenkitli metinler dahil).

İran Araştırmaları Masası'nın Leningrad şubesinde gerçekleştirilen önemli çalışmalardan birini ise A.L. Troitskaya yapmıştır (Moskova 1968). *Opisanie Dokumentov Arhiva Kokandskih Hanov* "Hokand Hanlığı Arşivindeki Belgelerin" Tasnifi adını taşıyan bu çalışmadan başka yine aynı kurum tarafından Kırgızistan ve Kırgız tarihi ile alakalı VIII ve XIX. yüzyıllar arasındaki Arap, Fars ve Türk kaynaklarından alınan bilgilerin derlenerek tercümelemlerinin yapıldığı yayını da burada belirtmemiz gerekmektedir. 1954-55 yılları arasında M.Ts. Yuldaşev yönetiminde Leningrad Şarkiyat Enstitüsünde başlayan ve İran Araştırmaları Masası'nın Leningrad şubesi tarafından tamamlanan bu çalışma İran Araştırmaları Masası'nın tamamlamış olduğu ilmi yayımların sonucusudur.

²⁹ Raşid ad-din, *Sbornik Letopisey*, cilt I, kitap 1, farsçadan çeviren L.A. Hetagurova, redaksiya i primeçaniya A. A. Semenova, M. - L., 1952; cilt I, kitap 2, farsçadan çeviren O.İ. Smirnovoy, primeçaniya B. İ. Pankratova i O. İ. Smirnovoy, redaksiya A. A. Semenova, M. - L., 1952; Fazlallah Raşid ad-din, *dcami at-tavarih*, cilt I, bölüm 1, Kritičeskiy tekst A.A. Romaşkeviça, L.A. Hotagurova, A. A. Ali-zade, M., 1965.

³⁰ A.N. Kononov, *Rodoslovnaya Turkmen. Soçineniya Abuu-l Gazi hana Hivinskogo*, M. - L., 1958 (otv. red. ÇI.-korr. AN SSSR S. E. Malov).

³¹ Yu.E. Bregel, *Horezmskie Turkmeni v XIX veke*, M., 1961; "*Dokumentı Arhiva Hivinskikh Hanov po İstorii i Etnografii Karakalpakov*" Podbor dokumentov, vvedenie, perevod, primeçaniya i ukaziteli Yu. E. Bregelya, Moskva., 1967.

Son yıllarda yayımlanan eserler arasında yukarda bahsini ettiğimiz *Hokand Hanlığı Arşivindeki Belgelerin Tasnifi* adlı eserden başka S.G. Klyaştorny'in³² ve L.N. Gumilov'un³³ Eski Türk tarihini konu alan eserlerini de burada belirtmeliyiz.

SSCB İlimler Akademisi bünyesinde çalışan tarihçiler ve filologlar, yapmış oldukları tarihî ve arkeolojik araştırmaların yanı sıra tarihî kaynak niteliği taşıyan metinlerin tasnif edilerek tercüme edilmesi ve yayımlanması çalışmalarına da katılmış ve Türkoloji ilminin gelişmesine büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Aynı şekilde Arabiyatçılar ve İraniyatçılarla işbirliği halinde gerçekleştirilen önemli çalışmalar sayesinde Orta Asya Türk halkları tarihi sağlıklı bir şekilde araştırılmıştır. Neticede yapılan çalışmaların yanı sıra geride bıraktığımız elli sene içinde SSCB İlimler Akademisi Enstitülerinde ve Sovyetler Birliği bünyesindeki doğu cumhuriyetlerinin ilimler akademilerinde gelecekte tarih çalışmalarını yürütecek olan kuşağın da temelleri atılmış, geride bıraktığımız on yıl içerisinde ise Türkoloji ile alâkalı temel çalışmalar Orta Asya Cumhuriyetlerinde kurulan ve ilim adamı kadroları yetiştiren ilimler akademilerine aktarılmıştır. Bununla birlikte SSCB İlimler Akademisinde görev alan uzmanlar Türk tarihi ile alâkalı yürütülen önemli projelerde görev almakta ve Sovyet Türkolojisinin ulaştığı bilgi birikimini ve gelenekleri dikkatli bir şekilde koruyarak çalışmalarına devam etmektedirler.

**Çevirenler: Kemal GÖZ, Aziza DJEKŞENOVA,
Gülmira RISKULOVA**

³² S.G. Klyaştorny, *Drevnetyurkskie Runičeskie Pamyatniki Kak Istočnik po İstorii Sredney Azii*, Moskva., 1964.

³³ L.N. Gumilev, *Drevnie Tyurki*, Moskva., 1967.